

zelf niet loskomen, zolang hij niet tot Christus komt . . . De gemeente van Jezus Christus weet zich gehouden tot de voorbede voor de Joden. En zij roept hen, op grond van de oude, nog steeds geldende beloften, terug tot haar Messias.'

Men houde in het oog dat dit stuk opgesteld en verspreid werd op een moment waarop het proces tot isolering en beroving van de Joodse bevolkingsgroep al duidelijke vormen aangenomen had. En zouden de leden van de werkgroep 'Kerk en Overheid' en van de Algemene Synode niet van de doden van Mauthausen vernomen hebben? Maar het 'herderlijk schrijven' dat in september '41 van het grootste protestantse kerkgenootschap uitging, markeerde eerder de tegenstelling tot de Joden dan dat het opriep tot daadwerkelijke solidariteit; het toonde belangstelling voor de Joden als potentiële Christenen, niet als gewone mensen. En daarvan zou een consequentie kunnen zijn dat de hervormde kerk haar pogingen om die *mensen* te redden, beperken zou tot diegenen hunner die tot het Christendom overgegaan waren.¹

De gereformeerden waren niet alleen hechter georganiseerd dan de hervormden, zij vormden bovendien in geestelijk opzicht in sterker mate een eenheid.

Wat die organisatie betreft: de ruim vijfhonderd Gereformeerde Kerken waren in particuliere synoden gegroepeerd, meest één per provincie.² De afgevaardigden dier particuliere synoden vormden de generale synode die minstens eens per drie jaar in vergadering bijeenkwam. Het daar gekozen moderamen kreeg tot die volgende vergadering zekere bevoegdheden, maar overigens waren op verscheidene terreinen colleges van deputaten werkzaam waaronder het college van deputaten voor de correspondentie met de hoge overheid. Dit college dat vóór de bezetting slechts van geringe betekenis was, kreeg natuurlijk een centrale functie toen het beleid van de bezetter zich ging aftekenen. Mede daarom werd het uitgebreid: van vier deputaten vóór mei '40 tot acht in maart '41 en tot twaalf in december '41. Voorzitter van het college was in '40 prof. dr.

¹ Dr. J. Koopmans, een van de opstellers van *Wat wij wèl en wat wij niet geloven*, was lid van de werkgroep 'Kerk en Overheid' die het concept voor de 'herderlijke brief' opstelde. In hoeverre hij aan dat opstellen feitelijk deelgenomen heeft, weten wij niet. Het komt ons onwaarschijnlijk voor dat hij zich met de 'atmosfeer' van de passage over 'Israël' heeft kunnen verenigen. ² Friesland en Zuid-Holland hadden er twee, Noord-Brabant en Limburg samen één.